

Kartezij rešuje Wertherja

POGOVOR OB PRVEM KRAJCU

Po dolgi poti med brinjem in borovci Janez obstane pred kamnito cerkvico. Zvonik se dviga nad kraško gmajno, oster srp mlade lune visi na turkiznem nebu. Do prvih vaških hiš je le še nekaj korakov vzdolž travnika in vinograda. Na britofu segajo vrhovi križev čez ogrado. Nenadoma vznikne starec izza nagrobnikov. Mladenič se zdrzne.

Janez. O! ... Dober dan.

Angel. Bog daj!

Janez. Prestrašili ste me... Ste domačin?

Angel. Od rojstva do smrti.

Janez. Jaz sem Janez, prišel sem na obisk h gospodu Brunu Vranu, profesorju. Ga morda poznate?

Angel. Kdo v vasi ne pozna mojstra Bruna! *Starec se približa mladeniču, mu ponudi roko in dvigne klobuk v pozdrav.* Jaz pa sem Angel, po domače Anželo... Prav je, da si prišel, Janez. Vedel sem, da prideš.

Janez. Vedeli ste!? Kako? Vam je povedal... mojster?

Angel. Ne, izvedel sem od mojih duš.

Janez, osuplo. Duš?

Angel pokaže z roko po grobovih. Mojih duš, kajpada!

Janez stopi korak nazaj. Govorite o dušah umrlih? Mar niso v nebesih, če sploh kje?

Angel, s prizanesljivim smehljajem. Seveda so v nebesih, ampak nebesa so povsod, ponekod bolj, drugod manj... in pekel ravno tako... in tudi vice, ha, ha...

Janez si oddahne. Saj se mi je zdelo, da se šalite, gospod Anželo! Rajši mi povejte, kje stanuje profesor Vran.

Angel. Kar z mano pojdi, mojstrova hiša je sredi vasi. Bruno je resnično učen mož, spozna se na modroslovje, dušeslovje, bogoslovje... Sicer pa vsak človek marsikaj ve –

tudi tisto, česar ne ve, da ve. Si kdaj pomislil, Janez, kako bi bilo, če bi že zdaj vedeli, kaj se bo zgodilo z nami po smrti? ... No, kaj se ti zdi?

Janez, znova začudeno. Ne vem... Kako naj bi to vedel?

Angel pomežikne. Čisto preprosto: tedaj smrti sploh ne bi bilo, saj bi se pred nami odpirala ena sama neskončna prihodnost! In kakor že zdaj vemo, da bomo z vsakim dnevom starejši, da nam bodo osiveli lasje in opešale oči, tako bi tedaj vedeli, da bomo potem, ko nas pogoltne zemlja ali sežge ogenj, živeli še naprej v drugih bitjih, recimo v črvih, zajcih, netopirjih... Si predstavljaš, Janez, kako je biti netopir?

Janez. Netopir?

Angel. Da, netopir – saj menda veš, kaj ali kdo je netopir?

Janez. To že vem.

Angel. No, in če se le malo potrudiš, si lahko tudi predstavljaš, kako je biti netopir...

Janez. Hm, bolj težko.

Angel. ...saj to je podobno, kot če po smrti postaneš kak krilat angelc, le da bi letal bolj po temi, sem pa tja, ha, ha...

Janez. Ne vem, verjetno se šalite.

Angel se v hipu zresni. Prav nič se ne šalim. Samo spomnil bi te rad na popotnika, ki bo prišel čez tisoč let prav sèm, v našo vas, čudil se bo modrini neba, tišini zemlje, skrivnostim kamnov...

Janez, zbegano. Kako naj se spomnim nanj, če bo šele prišel... čez tisoč let, kot pravite?

Angel. Kar spomni se, nič se ne izgovarjaj, saj se vsega spominjaš! Kaj se ne bi spominjal – saj si ti sam ta popotnik, kdo pa drug! ... No, tu je Brunova hiša. Zbogom, Janez, kmalu se spet srečava...

Janez se v mislih čudi, ko ostane sam. Kaj takega! Pa kdo je ta človek? Angel, po domače Anželo? Le kam je izginil? Se je udrl v zemljo? Odletel v nebo? ... Bi ga sploh prepoznal, če se spet srečava, kot sam pravi, da se bova? ... Angel, pastir duš? Bolj verjetno kak norček... Toda kako pametno je govoril: nebesa so povsod, ponekod bolj, drugod manj... Človek, ki ve tudi tisto, česar ne ve, da ve!

PRIHOD

Mojster Bruno stoji pri vhodu, pod kamnitim obokom.

Bruno. Pridi, Janez!

Zgoraj, na ključnem kamnu oboka, nad velikimi lesenimi vrati s starinsko kljuko, je vklesano kolo nauka. Ob vratih se po zidu vzpenja vrtnica. Za zidom plamti temnozeleni plamen ciprese. Mojster se smehlja in si z levico češe košate, v pramenih že rahlo sive lase. Desnico ponuja mladeniču v pozdrav. Vrata se odpirajo v vrt, presijan s pomladno svetlobo.

Janez. Mojster Bruno! Pozdravljeni! ... Kdo je bil ta človek?

Bruno. Anželo. Verjetno si ga srečal pri grobovih, pogosto hodi tja.

Janez. Pravi, da se pogovarja z dušami umrlih.

Bruno. Da, tako pravi... Sicer pa Anželo živi na zgornjem koncu vasi, v hiši ob robu gozda.

Janez. Zelo spoštljivo je govoril o vas.

Bruno. Včasih pride k meni, da se kaj pogovoriva, zanima ga filozofija. V mladosti je tudi nekaj študiral... Zdaj pa, odkar mu je umrla žena, je precej osamljen... No, Janez, le stopi noter, da zapreva vrata.

Janez z očmi premeri vrt. Kako lepo!

Bruno. Res, vrt je lep... in še lepši je pozneje, maja, junija... sicer pa je narava zmeraj po svoje lepa, v vseh štirih časih... Na vrtu mi pomaga Marija, pravzaprav je vrt njeno delo... Tu bova sedla, pred hišo. Boš čaj?

Janez. Prosim, mojster Bruno... in hvala, da ste me povabili, zelo sem počaščen... Marija je vaša žena?

Bruno. Ne, Marija je moja prijateljica. Tudi ona živi v vasi. Če ostaneš do večera, jo boš verjetno spoznal... Počakaj, grem po čaj. Kar usedi se, takoj se vrnem.

Janez, v mislih, medtem ko si ogleduje trto, ki poganja mladike. Predstavljal sem si, da mojster Bruno živi v precej večji hiši, v nekakšni graščini, verjetno se mi je tako zdelo za-

radi njegovega lanskega predavanja o demonologiji v Goethejevem *Faustu*... in seveda predvsem zato, ker je mojster sam prav poseben človek – s svojimi temnimi očmi, ostro zarisanimi obrvmi, košatimi črnimi lasmi, ki ponekod že sivi-jo, pa z izrazitimi, malce orlovskimi potezami, ki postanejo mehkejše in prijaznejše, ko se nasmehne, pa s svojo sloko postavijo in ležerno, gosposko držo, ki jo poudarja starinsko ukrojena obleka, sešita iz finega sukna... kakor da bi pravkar prišel iz kakega angleškega kluba – in to tu, pred kraško domačijo, pred staro kmečko hišo s trto nad kamnito mizo, štirno zadaj za brajdo, z gankom in majhnimi okni, z izjemo enega večjega, za katerim mojster verjetno sedi, ko piše svoje knjige. ... In tu, po tem vrtu se sprehaja, ko premišljuje o duši in demonih... Glej, koliko različnih dreves raste v vrtu! Črni trn že cveti, češnja bo prav kmalu... prav res, lepo je tu! In kako prijazno me je sprejel, kot da bi čakal name že ves dan...

Bruno se vrne s čajem. Zdaj pa mi povej, kaj te je prineslo k meni.

Janez, obotavlja. Poskušal bom povedati na kratko. Ko sem lansko jesen poslušal vaše predavanje v Cankarjevem domu, sem si zaželel, da bi od vas izvedel še kaj več. Kot sem vam rekel že po telefonu, sem zdaj v tretjem letniku filozofije... in žal mi je, da niste moj profesor. Prebral sem nekaj vaših del, še posebno vseč mi je bila knjiga o duši... in ravno ob branju te knjige sem pomislil, da bi prišel k vam po nasvet in pomoč...

Bruno dvigne obrvi. Da? Pomoč pri čem?

Janez rahlo zardi. Oh, kako naj vam povem!

Bruno. Kar naravnost povej, čim bolj preprosto.

Janez, v zadregi. Veste, mojster... moja dušo zadnje čase... pravzaprav že dolgo, že tri leta in več... obseda neki demon, ki me bo uničil!

Bruno z rahlim nasmeškom. Demon? Kakšen demon?

Janez si skrije obraz v dlani. Demon v podobi ženske, za katero vem, da me uničuje, a ne morem brez nje. O, kako trpim!

PRIHOD

Bruno naliije čaja v skodelici. Torej demonica... in kako naj bi ti jaz pomagal v boju z njo? Pravzaprav s samim seboj?

*Janez spusti dlani z obraza in se goreče zazre v mojstra. Prosim vas, ne smejte se mi, saj sam dobro vem, da sem smešen! Toda ne znam si pomagati: v duši sem bolan, vse bolj se zapredam v svojo norost... in zato sem prišel k vam, predvsem zato. Ne verjamem namreč, da bi mi lahko pomagal psihiater, upam pa, da mi lahko pomagata vi, ki ste filozof! ...Veste, ta moja ženska, ki odhaja – preveč jo ljubim, preveč! *Mladeniču tečejo solze iz oči, mojster seže z roko k njemu, a jo odmakne, še preden ga doseže.**

Bruno, očetovsko. Spij čaj, dobro ti bo dél. Boš malce mleka? Pa sladkor?

Janez prikima in si z robcem briše oči. Morda sem naiven, toda od filozofije pričakujem pomoč in tolažbo. Saj vem, da nisem ne prvi ne zadnji, vem, da so že mnogi zaman iskali tolažbo v filozofiji, toda še vedno zaupam vanjo... čeprav sem pri študiju vse bolj zgubljen: še tistega, kar sem mislil, da razumem, ne razumem več... Oh, sram me je, ne bi smel... oprostite mi, mojster Bruno!

Bruno odloži skodelico. Zakaj se opravičuješ? Nič naj te ne bo sram, saj si lepo povedal, bolje ne bi mogel – res je tako s filozofijo kot tolažnico: umreti moraš za znano, da bi se znova rodil v neznanem. To pa ne gre brez bolečine...

Fantu zasijejo oči, mojster pa vzame pipo iz žepa in jo polni s tobakom.

Bruno, v mislih. Kako nežen, občutljiv fant! Od kod se je vzel v teh časih? Kakor da ne prihaja iz tega sveta, kakor da ne živi na začetku novega tisočletja, ko se mladi vse manj upirajo neznosni lahkosti bivanja, nezavedajoči se otopelosti, ravnodušnosti... Zdi se, kakor da je prišel k meni iz nekih davno minulih, resnejših časov, iz tiste preteklosti, ki se nam v primerjavi s sedanostjo zdi pristnejša, bolj ubrana po človeški meri, pa tudi bolj blaga in romantična, čeprav vemo, da v resnici nikoli ni bila takšna... Da, v vsej fantovi osebi je

nekaj blagega, nekaj mehkega: nežen je njegov obraz, njegovi svetli, kodrasti lasje, ki se na obrazu nadaljujejo v »filozofski« bradi, komaj zrasli iz prvega deškega puha, blage so tudi njegove kretnje, svetlo rjava barva puloverja, žametno blagó hlač, pa čevlji iz semiša... In prav tako rahle, občutljive, razumevanja in pomoči iščoče so fantove besede, ob njih moram paziti na svoje. Toda njegove oči – té pa gorijo! Kakor temna bisera sijeta zenici sredi modrine: v tem pogledu se svetla blagost in nežnost stikata s temnim žarom in gorečnostjo, morda je globoko v njem skrit celo fanatizem... In tisti demon, ki fanta preganja, je gotovo bolj v njem samem kot v dekletu, ki ga je zapustila. Saj res – zdaj sem se domislil: Janez me s svojo nežno postavo spominja na Milana in tudi govori podobno, kot je govoril Milan... Kako dolgo je že od takrat!

Bruno si prižiga pipo in puha oblačke dima. Torej, če te prav razumem, naj bi zdravljenje trajalo kar nekaj časa. Več tednov, mesecev?

Janez. Na kaj takega si nisem upal niti pomisliti. Saj nimate toliko časa zame. Pa tudi če bi ga imeli, kako bi vam plačal?

Bruno se muza. Plačal? Kaj še! Plačuje se zdravniku, psihiatru, duhovniku... jaz pa nisem eden od teh.

Janez. Kako pa potem?

Bruno premišljuje, s svojimi temnimi očmi zre v pomladni vrt, potem spet pogleda Janeza. Takole predlagam: če želiš, lahko prihajaš k meni ob sobotah, tako kot danes, vendar za vsak primer telefoniraj kak dan prej. Lahko ostaneš tudi čez noč, na razpolago ti bo soba za goste. Kajti jaz se o filozofiji najrajši pogovarjam zvečer... Saj verjetno poznaš tisto Heglovo prisposodo, da Minervina sova razpne krila, ko pade mrak?

Janez. Da... Kdaj pa odhaja zadnji vlak iz Sežane, ali morda veste?

Bruno. Venezia ekspres odpelje v Ljubljano deset čez eno. Do Sežane te lahko popeljem jaz, ali pa Marija, s tem nočnim vlakom se namreč njena hči pogosto pripelje iz Benetk, kjer

PRIHOD

študira glasbo, in Marija jo gre iskat na postajo. Sicer pa bi rajši videl, da ostaneš čez noč, če tvojih doma ne bo skrbelo. Zvečer lahko spijsva tudi malce terana...

Janez. Hvala, mojster Bruno. Rajši vas ne bi preveč obremenjeval, drugič si bom morda lahko doma vzel naš avto, danes ga je rabil oče. Ali pa bom šel s kolesom na vlak. Kar predobri ste z menoj... in z nečim se bom pač moral oddolžiti za vaš čas in gostoljubnost. Potrebujete pomoč na vrtu, pri hiši?

Bruno. Ne, Janez, takšne pomoči ne manjka... pač pa bi te prosil nekaj drugega, seveda le, če bi tudi tebe veselilo – prosil bi te, da doma po spominu zapisuješ najine pogovore in mi potem, ob priložnosti, zapiske prineseš, da jih preberem. Bi ti bilo to zelo odveč?

Janez. Sploh ne. Sam sem že pomislil, da bi si zapisal, kar mi boste povedali. Bi lahko pisal kar sproti?

Bruno. Rajši ne, to bi preveč motilo potek najinih misli. ... In še nekaj bi ti predlagal: da se vsakokrat dogovoriva za temo naslednjega pogovora, ali še bolje, da za izhodišče vsakega pogovora izbereva neko filozofsko delo.

Janez. Oprostite, mojster Bruno – ali bo torej moje duševno zdravljenje, kot ste se prej sami izrazili, potekalo kot nekakšen filozofski seminar? Morda se nisva prav razumela, jaz namreč...

Bruno. Sem te že prav razumel, ne skrbi. Čisto vseeno je, ali najina srečanja imenuješ seminar ali kako drugače, pomembno je, da boš od njih kaj odnesel... in jaz tudi. Kajti zdravilo za tvojo bolezen, ki ti ga lahko ponudim jaz, je *spoznanje*.

Janez. Spoznanje česa?

Bruno. Sebe... in potem še vsega drugega. Saj si rekel, da si želiš kaj naučiti od mene?

Janez. Da, ampak...

Bruno. Ugovarjal boš pozneje, če boš hotel. Zdaj mi rajši povej, ali si že izbral temo za najin današnji pogovor?

Janez. Na vlaku sem pomislil, da bi se z vami pogovoril o knjigi, ki sem jo nedavno prebral in me je zelo pretresla...

Bruno. Da... O kateri knjigi?

Janez. Sram me je priznati: medtem ko se moji kolegi navdušujejo za *Manj kot nič* Breta Ellisa ali za Thomasa Harrisa *Ko jagenjčki umolknejo* – sem jaz tako nazaj s časom, da me pretrese Goethejevo *Trpljenje mladega Wertherja*. ... Knjigo sem vzel s seboj, tu jo imam.

Bruno. Saj to je sijajno! Če bi prinesel s seboj *Manj kot nič*, bi te pri priči poslal nazaj v mesto po kakšno drugo knjigo. Res pa je, da sem mislil, da se bova omejila na filozofska dela. Se ti zdi, da je *Werther* filozofsko delo?

Janezu spet zagorijo oči. O, vsekakor! ... Nič manj kot *Faust*. Zame je *Wertherjevo* dojemanje sveta filozofsko v pravem pomenu besede. Mar nista ljubezen in smrt že od nekdaj glavni temi filozofije?

Bruno. Hm, kakopak, če pomisli na Platona, na *Simpozij* in *Fajdon*... No, prav, pa se pogovoriva o *Wertherju*... A tudi jaz imam svoj predlog: ker sem Goethejev roman bral že davno, nekoč v tvojih letih, se celote sicer spominjam, vendar sem pozabil na podrobnosti – zato predlagam, da ti v najinem pogovoru zastopaš *Wertherja*, jaz pa, recimo – *Descartesa*. Saj poznaš njegova glavna dela, *Razpravo o metodi*, *Meditacije*...?

Janez. Poznam *Meditacije*, lani sem jih študiral za izpit. Ampak kaj ima *Descartes* skupnega z *Wertherjem*?

Bruno se muza. O, veliko! Seveda pa še več različnega... Predlagam, da se jaz vživim v *Kartezija*, kot mu lepo pravimo po naše, in si predstavljam, da mi iz prihodnosti – recimo z nekakšnim časoplovom – pride v roke francoski prevod romana nekega nemškega pisatelja Johanna Wolfganga Goetheja z naslovom *La passion du jeune Werther*. Knjižico odprem in se začudim, ko na naslovni strani zagledam posvetilo, napisano z znano mi žensko pisavo: *à Monsieur Des Cartes... vostre tres-affectionnée amie a vous servir...*, še bolj pa ostrmim, ko preberem letnico izida: Paris, MDCCLXXV. – »Ja kaj pa je zdaj to?« se sprašujem. »Gotovo je napaka, prav smešno!« No, najsibo napaka, knjižica pritegne mojo – namreč *Kartezijevo* – pozornost: začnem jo brati, zgodba je

PRIHOD

napisana v obliki pisem, ki jih neki preobčutljivi mladenič piše svojemu prijatelju. Slog se mi zdi precej čuden, po eni strani preobložen, po drugi skoraj plehek, nekaterih besed pa sploh ne razumem. »To je zdaj pariški modni žargon meščanskih parvenijev,« si skušam razložiti in se pridušam: »Še dobro, da sem tu, daleč proč, v mirni Holandiji.« – Prvih nekaj strani mi še ugaja, potem pa vedno bolj viham čelo... jaz, Kartezij, namreč mislim...

Janez. Oprostite, mojster Bruno, ampak iz vaših besed sklepam, da Wertherja, ki je meni tako ljub, ne marate preveč – in se iz njega celo malce norčujete?

Bruno viha čelo. Motiš se: tudi mene je *Werther*, takrat ko sem ga bral, zelo pritegnil. Zdaj pa sem se skušal vživeti v Kartezijevo srečanje z njim. Nisem se hotel norčevati iz Wertherja, nikakor ne!

Janez. Tako se mi je zazdelo.

Bruno. Naj popravim svoj predlog: v najinem pogovoru bom zastopal stališče nekega umišljenega sodobnega kartezijanca do trpljenja mladega Wertherja. Se ti zdi to boljše?

Janez. Težko kaj rečem, saj še ne vem, kaj s tem mislite.

Duh Brunovega tobaka se meša s pomladnimi vonji iz vrta. Čebele brenčijo na rumeno cvetoči forziciji. Bruno prazni pipo v pepelnik in trka z njo ob kamnito mizo.

Bruno. Janez, preden začneva najin prvi filozofski pogovor, bi ti rad še nekaj povedal. Ko prideš k učitelju, da bi te kaj naučil ali ti na poti spoznanja kakorkoli pomagal – kar od mene pričakuješ – naj ti bo prvo načelo, da učitelju zaupaš! Zaupaj celo takrat, kadar nisi povsem prepričan, da ima učitelj prav! Če imaš z zaupanjem težave, pa ti predlagam, da ga privzemi kot nekakšno delovno hipotezo, ker druge možnosti ni, če si resnično želiš, da te učitelj vodi.

Janez. To vem in zaupam vam, zato sem tu.

Bruno. Prav. Zdaj greva gor v knjižnico in poiščeva Kartezijeva dela.

* * *

Knjižnica je Brunova delovna soba, skoraj dvoranica z obokanimi okni in balkonskimi vrati, s pogledom na vrt. Sprednja stena je prekrita s knjigami, ki segajo gor do tramov odprtega ostrejšja, vse do slemena. Med knjigami je gramofon s črnima zvočnikoma. Balkon je francoski, s kovano ograjico, do katere iz vrta segajo poganjki trte in se vesijo na njene železne vitice. Kraški gank je na drugem koncu hiše, nanj se pride iz sosednje, vmesne sobe, tudi polne knjig. V knjižnici stoji pred oknom pisalna miza, na njej pa: računalniški notesnik, svetilka z bučastim podstavkom, nekaj odprtih knjig, šop popisanih listov, poslikana skodelica s svinčniki in peščena ura. V odprtem kaminu ob notranji steni tli že skoraj izgorelo poleno. Pred kaminom stoji okrogla miza s starinskimi, že malce oguljenimi naslanjači. Bruno seže med knjige in položi dve na mizo: slovenski prevod Descartesovih Meditacij in enajsti zvezek njegovih zbranih del, Œuvres de Descartes, izšlih pri pariški založbi Vrin. Potem pomigne fantu, naj se usede. Janez si izbere naslanjač ob ognju in potegne iz torbe Wertherja.

Bruno. Upam, da ti bo pri meni prijetno! Prinesel bom drva na ogenj... sicer pa je tale kamin bolj za vzdušje, grejem se v glavnem z nafto. Danes ni več tako kot v Kartezijevih časih, ko so mu morali po opoldanskem sprehodu zakuriti peč, da bi lahko do večerje na toplem meditiral. Ej, ti naši nepogrešljivi blagri napredka, kaj bi brez njih! No, še malce počakaj, grem po drva.

Janez, v mislih. Zakaj sem tu? Mar ne bi bilo bolje, ko bi tudi nocoj šel k Dragi? Samo še nekaj dni nama je ostalo... Le kako da nisva za skupaj, ko pa sva si tako blizu? Mar ni človeška bližina bistvena za skupno življenje – edino, kar zares šteje? ... Včeraj, ko sva bila v Tivoliju, mi je rekla, da sem njen najboljši in edini prijatelj! ... Koliko pomladi je minilo, odkar sem jo spoznal, odkar je prišla na moj osemnajsti rojstni dan? Tri, štiri? Ena, dve, tri, letos je že četrta. Kako jo bom preživel, letošnjo pomlad, sam, če bo Draga zares odšla? ... In zdaj pričakujem od mojstra Bruna, da me bo tolažil!

Tolažil z Descartesom? ... Saj mu zaupam, mojstru, a to še ne pomeni, da mi lahko resnično pomaga. Ne živimo več v sedemnajstem stoletju, da bi se morali odločati med razumom in čustvi. In pri meni sploh ne gre za to! ... Res pa me je mojster spoznal šele pred eno uro. Več mu moram povedati o sebi in Dragi. ... Sicer pa me nanj prav nič ne veže; rekel je, naj pridem spet, če si sam želim. Nocoj bom kar šel na tisti zadnji vlak...

Bruno se vrne s poleni. Spet dvomiš?

Janez. Nee... toda nenavadno se mi zdi, da sem tu z vami, da sem vaš gost... vaš učenec! Tako nenadoma!

Bruno. Filozofija se začinja s čudenjem... No, upam, da bo zdaj gorelo... Torej še zmeraj misliš, da Werther in Kartezij nimata nič skupnega?

Janez. V vlaku sem premišljeval o Wertherjevih besedah:

»Že marsikomu se je zazdelo, da je človeško življenje zgolj sen, in tudi mene nenehno zalezuje ta občutek. [...] Vračam se vase in najdem tamkaj svoj svet! A ta svet je bolj slutnja, mračno hrepenenje, kakor pa podoba in živa sila. Vse pred mojimi čuti se megli in zasanjan se dalje smehljam skozi svet.« [Goethe (I), 70]

...in zdaj mi je prišlo na misel, da je Wertherju in Descartesu skupen dvom, dvom *o sebi*, vendar je bistvena razlika med njima v tem, da so Descartesa misli popeljale iz dvoma h gotovosti, Wertherja pa v smrt... Da, svet je res bolj slutnja in hrepenenje kot nekaj jasnega in gotovega... in naše življenje tudi! Prav zdaj se mi zdi, da je vse samo sen! Zdaj, ko sediva tu ob ognju: kakor da sva z vsem, kar naju obdaja, s to sobo, knjigami, vrtom... le nekakšni sanjski prikazni ali morda umišljeni osebi v knjigi, ki jo berem. Ko pa sem bral *Wertherja*, sem se, nasprotno, večkrat vprašal: ali je možno, da je Werther zgolj izmišljen? Tako živo je prikazan, tako resničen je v svoji tragiki! Goethe je gotovo občutil nekaj podobnega... saj je znano, da se je tudi njegova resnična mladostna ljubezen imenovala Charlotte, tako kot Wertherjeva v

romanu. Še posebno me je pretreslo, ko sem v uvodni besedi prebral, da si je neki nesrečno zaljubljeni mladenič, Jerusalem po imenu, ki ga je bil Goethe poznal, 30. oktobra 1772 zares pognal kroglo v glavo in da je Goethe prosil Kestnerja, Lottinega moža, naj mu v pismu pošlje podroben opis tega dogodka. Tule je ta opis, samo da ga najdem... v njem piše:

»Ko je bil Jerusalem naposled sam, je vse, kakor se zdi, pripravil za grozno dejanje [...] Napisal je dve pismi: eno je naslovil na svoje sorodnike, drugo na gospo H. Po teh pripravah si je nekako ob eni uri pognal kroglo nad desnim očesom v glavo in skozi njo.« [*Werther*, v uvodni besedi, 37]

Grozno, kaj!? Vse je pripravil, do najmanjše podrobnosti! Kako je sploh zmožgal napisati pismi z mislijo, da ga čez eno uro ne bo več? Ali pa morda vse do zadnjega sploh ni mislil resno? ... In Kestner poroča, da je bil nesrečnež zjutraj še živ, samo hropel je, in umrl je šele opoldne! Goethe je Wertherjevo smrt prepisal iz resničnosti. Kje je potem meja med resničnim in umišljenim svetom, če umišljeni prehaja v resničnega in resnični v umišljenega? Prave meje med njima sploh ni in do tega spoznanja je prišel tudi Descartes v *Prvi meditaciji*. Ko sem jo lani bral za izpit, se mi je najbolj vtisnilo v spomin tisto mesto, ko se Descartes sprašuje, ali so roke, ki jih steguje predse, njegove roke, in ali je telo, v katerem misli, njegovo telo.

»...na primer, da sem zdajle tukaj, da ogrnjen v zimski suknjič sedim ob ognju, da držim v rokah tale papir, in podobno; kako bi mogel kdo trditi, da tole niso moje roke in da tole tu ni moje telo. Razen če bi se primerjal z norci [...] Imenitno, zares, ko da nisem človek, ki ponoči spi in v snu doživlja natanko to ali včasih še kaj bolj neverjetnega kakor le-oni [norci], ko bedijo! Kolikokrat mi nočni počitek pričara vtis običajnih okoliščin: da sem tu, da oblečen v suknjič sedim ob ognju, ko vendar slečen ležim v postelji!« [Descartes (I), 1/4–5]

In tako tudi mene, mojster, pogosto obhaja dvom o sebi – še zlasti zadnje čase, ko ona odhaja. Ne govorim samo o dvomu vase (seveda, tudi vase večkrat podvomim), kajti dvom vase je nekaj drugega od dvoma *o sebi*: ko podvomim o sebi, ne gre za to, da nečesa nisem zmožen, ampak se mi zazdi, kakor da sploh nisem resničen, kakor da me sploh ni med bitji tega sveta, še huje, kakor da tudi sveta ni, prav nič...

Bruno. Si se kdaj vprašal, Janez, katera je najbolj očitna razlika med budnostjo in snom? Če ne veš, preberi dalje, kaj o tem piše Kartezij:

»Toda zdajle zatrdno z budnimi očmi gledam tale papir, glava, ki jo premikam, ne spi, po preudarku in vede stegnem roko in jo čutim. Tako razločno tega v snu ne doživljam.« [prav tam, 1/5]

In zato, da bi uvidel to razliko, ti ni treba vedeti, ali je roka resnično resnična ali pa je resnična le zate, saj ti je – namreč prav tebi samemu, tvoji pameti – dovolj jasno, dovolj razvidno, da doživljaš svoje telo v budnosti *drugače* kot v snu. Nasploh ti svetujem, da si vselej, ko se znajdeš pred neko na videz nerešljivo filozofsko dilemo, ko nihaš med neko tezo in njej nasprotno antitezo, pomagaš takole: ker ne verjameš povsem v tezo, na primer v trditve »Svet je resničen«, ji postavi nasproti antitezo, »Svet ni resničen«. Potem si zamisli, katere nove trditve iz nje logično sledijo, in kmalu boš uvidel, da so večinoma zelo čudne, recimo, »Ta hiša ni resnična« ali »To drevo ni resnično« ipd. Kaj res ni? se boš vprašal in potrkal po zidu ali se z glavo butnil ob drevo – in zelo verjetno boš v te čudne, iz antiteze izpeljane trditve dosti *manj* verjel kot v izhodiščno tezo »Svet je resničen«, – torej se rajši vrni kar k njej! Ta miselni preizkus omenjam le mimogrede: gre za različico sklepanja, ki je v klasični logiki znano pod imenom *reductio ad absurdum*. Seveda pa so formalno-logična sklepanja na splošno prešibka – čeprav nepogrešljiva – orodja za reševanje filozofskih vprašanj; in kot vidim, si se toliko že

okužil s filozofijo, da te samó z logiko ne bom odvrnil od misli, da med budnostjo in snom ni bistvene razlike. Zato bi te rad spomnil še na Husserla, ki je s fenomenološko redukcijo opisal in razložil drugačnost budnosti od sna kot transcendentalno *različnost* intencionalnih stanj same *zavesti* – namreč brez sklicevanja na tisto, če lahko tako rečeva, resnično resničnost, ki jo je postavil »v oklepaj«, tj. izven dometa filozofije kot »stroge znanosti«. Razlika med budnostjo in snom je zavesti *očitna*.

Janez. To vem, mojster Bruno, in mislim, da je celo že Descartes predvidel Husserlovo rešitev – kar sklepam ravno iz prej navedenega stavka – toda za Descartesa se s tem zgodba še ne konča, saj v nadaljevanju pravi:

»Ko da se ne bi spominjal, da so me podobne misli begale kdaj tudi v snu! Če to premislim malce bolj pozorno, čisto jasno sprevidim, da budnosti nikdar ni mogoče po zanesljivih znamenjih razločevati od spanja, tako da osupnem in mi ta osuplost skorajda potrjuje misel, da spim.«
[prav tam]

Torej celo slavni Kartezij v svojem jasnem in razločnem dojetanju sveta ni mogel zanesljivo razločevati budnosti in sna, kako naj ju potem jaz... ali nesrečni Werther?

Bruno. Najprej te moram popraviti: Kartezij ni trdil, da moramo jasno in razločno dojemati čutni svet, ampak ideje, ki pa so od sveta, kakršenkoli je že, neodvisne. »Prav, naj bo: sanjamo,« je zapisal v *Prvi meditaciji*, toda »...če bedim ali spim, dva in tri je pet, kvadrat nima več stranic kakor štiri« in tako dalje [prav tam, 1/6,8]. Drži pa, da je potem podvomil tudi v jasne in razločne ideje, namreč ko je na oder svojega dvoma privlekel tistega vsemogočnega varljivca... ampak zaenkrat še ne govoriva o njem, ali pač?

Janez. Ali je možno govoriti o svetu kot sanjskem prividu brez vsemogočnega varljivca?

Bruno se razveseli. Ha, dobro vprašanje... vendar predlagam, da skušava najprej odgovoriti na tisto prvo: po čem sta

si Kartezij in Werther sorodna in po čem se razlikujeta? Rekel si: za oba je značilen dvom o sebi. Prav, toda če slediva Karteziju: kdo ali kaj *je* jaz, o katerem lahko dvomim? ...in kdo ali kaj *sem* jaz, o katerem ne morem dvomiti? Ali gre za dva različna jaza? Seveda, prvi je psihološki jaz, ki je povezan s telesom, ko »sedim ob ognju« ali »slečen ležim v postelji«, drugi pa je metafizični jaz (Husserl bi naju popravil: ne metafizični, ampak transcendentalni jaz), ki ni nujno povezan s telesom, saj je prisoten tudi v snu kot čisti subjekt sanj, ne glede na resničnost njihove intencionalne vsebine. In tako prideva do znamenite Kartezijeve misli v *Drugi meditaciji*, do slavnega *cogito ergo sum*, do jaza, čigar resničnost ni odvisna od ničesar izven njega samega in je zato ne more omajati niti vsemogočni varljivec:

»Tedaj ni dvoma, da tudi jaz sem, če me [varljivec] že slepi. A naj me goljufa, kolikor more, nikdar ne bo dosegel, da bi ne bil nič, dokler bom mislil, da sem nekaj. Tako moram naposled, ko vse to premislim več kot dovoljkrat, skleniti, da je stavek: 'Jaz sem, jaz bivam', kolikorkrat ga že izrečem ali zasnujem v duhu, nujno resničen.«
[Descartes, prav tam, II/3]

Kartezijeva poanta je v tem, da ta »Arhimedova točka« gotovosti povsem zadošča – čeprav sprva ni nič več kot točka, ki nima prav nobene razsežnosti, ne fizične, ne metafizične; *cogito* zadošča, je učil Kartezij, ker na njem, kakor na konici igle, lahko zgradiš celotno palačo metafizike, iz njega (tj. iz *sebe*) dokažeš obstoj Boga in sveta! V ta nauk je zares težko verjeti in nič čudnega ni, če so Kartezijevi sodobniki zmajevali z glavami: ali prav slišimo, da je iz enega samega, četudi nedvomno nujnega stavka »Jaz sem, jaz bivam« možno dokazati Boga in nanj postaviti ves svet? Saj še to ni jasno, kako naj *cogito* s svojo pravkar spoznano gotovostjo stopi ven iz sebe. Kajti ničelna točka gotovosti še ni svet, niti v sanjah ne. Ali torej Kartezij uči neko novo varianto stvarjenja iz nič? Res se zdi, da gre za nekakšno *creatio ex nihilo*,

saj mora *cogitu*, da ne bi stopil v nič, ko sestopa v svet, spet pomagati dobri Bog, ki pa ga sam *cogito* – in to je pri Kartezijevi metafiziki novost v odnosu do klasikov – logično izpelje iz *sebe* kot edino zanesljivo bivajočo idejo med vsemi drugimi nezanesljivimi, zaradi tistega »vsemogočnega varljivca« dvomu podvrženimi idejami. Toda – kdo lahko *cogitu* jamči, da ga varljivec ne vara tudi glede veljavnosti same logične izpeljave (dedukcije) v dokazu za božje bivanje? Četudi se *cogitu*, ki je sam sicer nedvomen, vendar zgolj »točka« gotovosti, njegova logika zdi še tako jasna & razločna, pa mu zanesljivo jamstvo, da se ne moti v svojem nadaljnem sklepanju, namreč ko skuša stopiti ven iz sebe k Bogu in v svet, lahko dá edinole Bog – a kako naj ga dá, še *preden* je dokazan njegov obstoj? Neobstoječi Bog pač ne bi mogel jamčiti ničesar, niti tega, da je dva in tri enako pet, kaj šele da so Kartezijeve logične izpeljave v *Meditacijah* veljavne, pa naj bodo še tako jasne & razločne! *Ergo*, so vzklikali Kartezijevi kritiki: to je krožni argument, *petitio principii*! ... Mi slediš, Janez?

Janez. Da, le zdaj na koncu sem se malce izgubil. Pomislil sem, kako kruta je pomlad! Ljudje pravijo, da je lepo, ko si mlad. Se ne spominjajo več, kako so v mladosti trpeli?

Bruno. Preženi takšne misli! Saj kličeš na pomoč filozofijo, ne? Premišljuj torej o filozofiji! ... Ponovil bom: Kartezijev dokaz božjega bivanja v *Tretji meditaciji*, posledično pa tudi resničnosti sveta v *Četrty meditaciji*, je krožen ravno zato, ker Bog ne more vnaprej, še *preden* je dokazan, jamčiti za veljavnost logike, s katero ga *cogito* dokazuje, izpeljuje iz sebe, iz svojih idej – kajti dosledni dvomljivec bi lahko rekel, da je celo tista znamenita Kartezijeva logična jasnost & razločnost, s katero razvija svoje *Meditacije* od prve do šeste, zgolj slepilo, zvijskača vsemogočnega varljivca! Razen če je logika *sama* Bog, to pa bi pomenilo vrnitev k platonskemu Logosu.

Janez. Zdaj bolje razumem, v čem je težava.

Bruno. Tudi Kartezij je spoznal tehtnost teh kritik, ki lahko posežejo celo v sámo izhodiščno »točko« gotovosti, v

cogito ergo sum, če *ergo* pomeni logično izpeljavo, dedukcijo bivanja iz mišljenja, in verjetno ravno zato v *Meditacijah* ni več zapisal *cogito ergo sum*, tako kot nekaj let poprej v *Razpravi o metodi*, ampak je zapisal, kot sva prej prebrala, da je stavek »Jaz sem, jaz bivam«, vselej ko ga izrečem ali zasnujem v duhu, *nujno resničen*. O tem pa res ni nobenega dvoma, saj je ta stavek performativ: že samo s tem, ko se *cogito* izreče ali zasnuje v duhu, sam vzpostavi svojo lastno resničnost: *cogito-sum*. ... Pred nedavnim sem bral zanimiv članek finskega logika in filozofa Jaakka Hintikke, ki govori o tem... tu imam fotokopijo... takole pravi:

»Ali Descartesov izrek [*cogito ergo sum*] res izraža sklepanje <inference>? Na to nas namreč navaja členek *ergo*. Toda Descartes, rekši *cogito, ergo sum*, ne izpelje v logičnem (silogističnem) smislu *sum* iz *cogita*, marveč prej intuitivno dojame, uzre s preprostim umskim dejem sámorazvidnost *sum*. [...] Ponekod izrazi načelo *cogita* kot *ego cogitans existo*, torej kar brez uporabe besedice *ergo*.« [Hintikka, 146]

»Descartes ne dokazuje nedvomnosti [bivanja] z izpeljavo *sum* iz *cogita*. Po drugi strani pa stavek 'jaz sem' ('jaz bivam') sam po sebi ni logično resničen. Descartes spozna, da njegova nedvomnost izvira iz miselnega deja, namreč iz [spodletelega] poskusa, da bi mislil nasprotno ['mislim, torej nisem']. Funkcija besede *cogito* v Descartesovem izreku je v tem, da se nanaša na miselni dej <thought-act>, v katerem se izkazuje eksistenčna sámopreverljivost tistega 'jaz sem'. [...] beseda *cogito* služi kot izraz performativnega značaja Descartesovega uvida; nanaša se na 'performanso' [izvršitev], namreč na miselni dej <the act of thinking>, po katerem lahko rečemo, da stavek 'jaz bivam' verificira sam sebe.« [prav tam, 154–5]

Kljub tej pronicljivi Hintikkovi razlagi pa ostaja nerešeno metafizično vprašanje, ali *cogito* kot performativ, ki vzpostavlja resničnost samega sebe, tj. mene, mislečega, ki sem

nujno resničen kot čisti jaz, obenem vzpostavlja tudi nujno resničnost Boga in sveta, namreč *brez* dedukcije, ki bi ji lahko očitali krožnost? Mar se *cogito-sum* v jasni in razvidni intuiciji, v svoji performativni funkciji, razširi na *cogito-sum & deus est* in nadalje še na *mundus est*, namreč z božjim posredovanjem? – Mislím, da to ne gre, kajti *jaz* ne vzpostavlja in ne jamči nujne resničnosti ničesar izven sebe, marveč z gotovostjo govori le o svojem obstoju, o svoji ničelni točki, ki je ločena od sveta, vendar ni ista z Bogom. Vse, kar presega ničelno točko sámogotovega jaza, ki je evidenten v intuiciji »Jaz sem, jaz bivam«, je v Kartezijevih meditacijah *izpeljano* iz te temeljne intuicije z logiko – za slednjo pa bi moral spet, če smo v metodičnem dvomu dosledni, jamčiti Bog ... in tako se vrtimo v krogu, v katerem miruje edino točka v središču, sam *cogito*. Iz tega začaranega kroga je pokazal pot šele Kant, še bolj prepričljivo pa pozneje Husserl v svojih *Kartezijanskih meditacijah*: v Husserlovi transcendentalni fenomenologiji *cogito* ni več »točka«, ampak »polje« gotovosti, v katero je vpotegnjen tudi svet kot intencionalni korelat zavesti... vendar o tem kdaj drugič. Danes rajši ostaniva pri Karteziju...

Janez. Dovolite, mojster Bruno, da vas za hip prekinem: tudi če je res, da obstaja čisti jaz, bodisi da je točkast, kot pri Descartesu, bodisi transcendentalno strukturiran, kot pozneje pri Kantu in Husserlu, in tudi če verjamem v zanesljivost izpeljave sveta iz čistega jaza... kako naj tak miselni okostnjak pomaga tistemu krvavo resničnemu dvomu, ki obhaja Wertherja... in mene?

Bruno. Ravno to sem ti hotel reči: kartezijanska sámogotovost jaza vendarle ni povsem nična v odnosu do širnega »polja«, ki se razteza okrog mirujoče »točke« – tudi če iz nje ne moremo nesporno dokazati ne obstoja nesmrtné duše, ne sveta, ne Boga. Vase prepričani *cogito* ima namreč, *inter alia*, pomemben psihološki učinek. Čisti metafizični jaz se sicer ne more obleči v izkustveno psihološkega, ima pa lahko nanj dober vpliv. Si kdaj pomislil, Janez, da je branje Kartezijevih del dobro za krepitev jaza?

Janez. Katerega jaza – metafizičnega ali psihološkega?

Bruno. Če naju zanima psihološki vidik – obeh; če zgolj metafizični – pravzaprav nobenega.

Janez. To pa je uganka! No, pa reciva, da me trenutno bolj zanima psihološki vidik, ker je zdaj predvsem moja *duša* tista, ki je potrebna pomoči. Kako naj bi branje Descartesa okrepilo moj psihološki jaz? Se vam ne zdi, mojster, da je ta pri nesrečnem človeku že tako premočan? Saj hoče nenehno govoriti o sebi, svojih težavah, svojih željah, svoji ljubezni...

Bruno. Glej, Janez, če dovoliš, da povem naravnost... Zdi se mi, čeprav sem te komaj spoznal, da ti manjka predvsem samozavesti. Samozavest je psihološkemu jazu v splošnem dana kot značajska lastnost, ki je odvisna – tako vsaj pravijo psihologi – predvsem od dednih dispozicij in okolja, v katerem si odraščal, vendar si jo lahko z voljo in pametjo tudi pozneje precej okrepiš. Mislim zlasti na tisto vrsto samozavesti, ki mislečemu človeku zagotavlja tole: karkoli se mi v življenju zgodi, sem tu vedno *jaz sam*, ki se mu to in to dogaja, in četudi v življenju vse zgubim (bog ne daj!), dokler ne zgubim življenja, še vedno *sem* (»Jaz sem, jaz bivam«) – po smrti pa je morda vseeno, gotovo pa drugače. Prav to je zame tista prava, »metafizična« samozavest, ki ti ne more biti vzeta, ko se je zaveš. Na njej lahko gradiš druge vrste psihološke samozavesti, recimo tisto, ki jo potrebuješ v odnosu do žensk. Poznaš tisti izrek – malce ga bom priredil: »Bodi svoj, in jaz bom tvoja!« Prav za to gre: šele ko ženska spozna, da imaš sebe, bo šla za tabo, če pa boš nenehno iskal gotovost v njej, bo šla k drugemu, kajti tako smo narejeni, da ženska išče gotovost v moškem, ne pa obratno. ... Ali zdaj razumeš, zakaj lahko Kartezij pomaga nesrečno zaljubljenemu? Zakaj lahko metafizični jaz, *cogito ergo sum*, kljub svoji točkasti ničnosti okrepi nesrečni psihološki jaz?

Janez. Da, mojster Bruno, in hvala za dragocen nasvet. Vendar je moj primer prav poseben, moja ljubezen je takšna, da je še sam ne razumem, kaj šele kdo drug. Tri leta sva že skupaj... in nisva skupaj! Ona pravi najinemu razmerju »priateljstvo«, čeprav včasih tudi spi z mano... če sama hoče...

no, zadnje čase ne več. Mojster, vam lahko povem, kako se je to začelo?

Bruno. Povej – samo da ne boš povedal preveč!

Janez. Preveč?

Bruno. Včasih, ko povemo kaj več *o sebi*, nam je potem žal.

Janez. Ah, ne! Jaz čutim, da vam moram povedati kaj več o sebi, da me boste boljše razumeli.

Bruno. No, pa povej!

Janez. ... Pred tremi leti sva se zaljubila, tisto poletje sva hodila skupaj, bila je moja prva ljubezen! Potem pa, jeseni, me je kar na lepem prevarala (če temu sploh lahko tako rečem): nič hudega sluteč sem hodil po mestu, ko jo srečam, kako hodi objeta z drugim! In se mi mimogrede celo nasmehne! Takrat se mi je podrl svet. Za hip sem pomislil, da bi jima sledil, da bi tipa mahnil, ali mu preprosto rekel, naj dá roke proč od moje punce, ali storil kaj podobno norega, pa sem hvalabogu to misel še isti hip opustil – sicer pa bi bilo verjetno bolje, da bi šel za njima in stvar razčistil, morda bi se prav takrat moje razmerje z njo moralo končati, ali pa bi se šele postavilo na noge. Toda ni se zgodilo ne eno ne drugo. Tistega dne sem kot mesečen taval po mestu vse do večera, in pozno, že skoraj opolnoči, sem prišel domov, oče je že spal, mama me je prestrašena spraševala, kaj se dogaja z mano, jaz pa sem molčal in si v mislih dopovedoval: zdaj grem k njej, naravnost k njej, in s sabo vzamem kitaro... ali nož!? Odločil sem se seveda za kitaro in se zavihtel na kolo, mama je na balkonu jokala in vila roke, luna je plula nad oblaki, skoraj že polna. Našel sem jo samo. – Kaj ti je, človek, si zblaznel? se je nedolžno čudila in se jezila nad mano, le kaj da si domišljam: češ da ona ni moja lastnina, saj nisva poročena, še hodiva ne skupaj... Vprašal sem jo, kaj torej počneva že nekaj mesecev? – Hodiva prav gotovo ne, ti si moj prijatelj, to je vse! je rekla, čez čas pa me je vzela k sebi. Ljubila sva se in to je bila ena redkih noči, ko mi je dovolila, da sem ostal z njo do jutra. Stanuje v študentskem naselju in takrat je njena cimra odšla domov na Štajersko. A komaj sem se prebudil, že

je prišel potrkat vratar, da jo, namreč mojo drago, neki moški kliče po telefonu... O, pa takšno življenje! ... Pozneje sem poskusil hoditi še s tremi dekleti, morda iz obupa, morda iz protesta... pa niso bile niti sence moje drage! Niso mi bile blizu, zelo preprosto. Zato sem se po teh pobegih vselej spet vrnil k njej, četudi mi je parala srce... In res sem njen prijatelj, skoraj kakor brat; staršev nima, njena starejša sestra je poročena, samo mene ima... tu...

Bruno. Prijateljstvo je nekaj lepega, Janez.

Janez. Seveda, ampak ne namesto ljubezni! ... In zdaj, ko dejansko nisva več skupaj, ko ona odhaja k drugemu, se ne moreva ločiti, ker naju vežejo tako močne prijateljske vezi. Kako naj mi pri tem pomaga samozavest, pa če bi bila še tako trdna?

Bruno. Edino samozavest ti lahko pomaga. Če sem te prej prav razumel, tvoja draga odhaja k nekemu, ki živi nekje daleč...

Janez. Ja, tisti človek živi v Parizu. Ona pa niti francosko ne zna! In odlaša, odlaša... Oh, ko bi že enkrat odšla! Poslal ji je denar za letalsko karto... ona pa čaka: boji se in težko ji je oditi proč, čeprav bi rada zaživela na novo.

Bruno. Torej moraš biti vitez in ji pri tem pomagati. Kajti, oprosti Janez, takšno prijateljstvo z žensko, v katero si očitno še vedno zaljubljen, pač ne more trajati v nedogled. Kako si vajin odnos sploh predstavljaš, po njenem odhodu? In pozneje, ko bo morda imela družino?

Janez, po premolku, komaj slišno. Veste, mojster Bruno, noseča je. V sedmem mesecu, kmalu bo rodila.

Bruno. Otroka ima s tistim Parižanom?

Janez. Verjetno, tako sama pravi. Lahko pa bi bil otrok tudi moj... Sicer pa je vseeno, otrok je otrok. Toda že misel, da bi bil lahko moj, mi je težka... A tudi, če je njegov, bi ga bil jaz pripravljen sprejeti – če bi le hotela ostati z mano.

Bruno, čez čas. A, tako je to. Res, zdaj te bolje razumem.

Ogenj prasketa v kaminu, Bruno povleče pipo iz žepa in jo položi na mizo, med Kartezija in Wertherja.

Janez. Prav dobro vem, da se mora sama odločiti... z mirno vestjo. Pravzaprav se je že odločila, a lažje ji bo, če jo pospremim... če ji pomagam oditi. Vendar ne morem doumeti, zakaj od mene, ki sem ji najbližji, odhaja k nekemu, ki ga komaj pozna, s katerim je lani poleti preživela le nekaj dni! ... Zdaj sem se spomnil na neki stavek iz *Wertherja*, poiskal ga bom...

»Včasih ne morem doumeti, kako jo more, sme ljubiti nekdo drug, ko jo vendar jaz čisto sam tako iskreno, tako srčno ljubim, ko nič drugega ne znam, nič drugega ne vem, nič drugega nimam kakor njo!« [Goethe (1), 131]

Bruno. Ravno to ni res, Janez! Sebe imaš, sebe! Edino tako se boš rešil tega svojega demona, kot ji sam praviš. Werther je premalo vedel zase in ravno zato je sledila vsa tista tragedija. V resnici pa je bil zelo sebičen in prav bolno samoljuben, saj niti tega ni mogel doumeti, da *njegovo* Lotte more in sme ljubiti nekdo drug. Ti pa nisi Werther... ti si filozof!

Janez. Filozof? Mislite? Ko bi bil res! In če bi mi to kaj pomagalo! Kolikokrat sem si že rekel, da moram z njo prekiniti... pa ne morem: zelo jo pogrešam, če je le nekaj dni ne vidim! In imava se rada, človeško sva si zelo blizu! ... Mojster, v meni je bolj malo filozofa. Od nesrečnega Wertherja se morda razlikujem samo po tem, da se bolj od njega zavedam, da me moja draga prav grdo izkorišča, ko preusmerja mojo ljubezen v prijateljstvo. A kaj mi pomaga, če to vem? Zato je nič manj ne ljubim. Včasih pomislim, kako resnična je tista Wertherjeva misel, da je privilegij nesrečno zaljubljenega ravno njegovo *edinstveno* trpljenje – in čudno: soroden mi je ravno v tej edinstvenosti! Werther je prijatelju Wilhelmu pisal:

»Včasih si pravim: Tvoja usoda je edinstvena; blagruj druge, zakaj tako gorje ni bilo nikomur naloženo. Potem pa berem kakega pesnika iz davnine in mi je, kakor da bi videl svoje lastno srce. Tako moram trpeti! Ah, kaj so bili ljudje že pred menoj tako bedni?« [prav tam, 141]

INTERMEZZO

Včasih najdem malce tolažbe ravno v tem, da je že nekdo pred menoj tako edinstveno trpel, da so bili ljudje še veliko bolj bedni od mene! A niti tolažba duhov, ki so podobno kot jaz zablodili v labirintih srca, me ne odreši *moje* bolečine, te, prav te bolečine, ki tišči tu, prav tu, v mojih prsih!

Bruno. Hudo je, Janez, vem... toda počakaj... zaupaj vase... mlad si še, vse se bo uredilo!

Janez. Mojster, resnično vam hvala za pozornost in pomoč, ki mi jo dajete, toda ne vem, ali se lahko zares vživite vame, saj ste po značaju in vsem drugem tako različni od mene. Od vas ženske gotovo ne odhajajo, ampak jih... ne zamerite... prej vi zapustite... mislim namreč, če tako nanese...

Bruno se zasmije. A tako si me predstavljaš... prav nič ti ne zamerim, le zakaj bi ti, pa še kanček resnice je v tem.

Janez. Mojster, vas lahko nekaj vprašam: ste bili kdaj poročeni? Imate kakšnega otroka?

Bruno. Poročen sem bil, otrok pa nimam... V mladosti sem imel prijatelja Milana, ti me malce spominjaš nanj. Zaljubila sva se v isto žensko, in ko se je odločila zame, je Milan odšel v Ameriko, že skoraj trideset let je od takrat, in potem ga nisem več videl, baje živi med mormoni... Jaz pa sem bil z Barbaro poročen petnajst let, in ko sem se ločeval od nje, sem bil zelo nesrečen. Takrat sem živel še v Ljubljani in družil sem se z neko mladenko... toda pozneje sem se razšel tudi z njo, sicer pa sem že ves čas vedel, da ne bova ostala skupaj, ker je bila zame premlada. In takrat, ko sem ostal sam, brez obeh, in prišel živet sèm na vas, sem si rekel: nikoli več ne bom nesrečen zaradi žensk! Življenje je prekratko za nesrečne ljubezni... No, dovolj bo govora o sebi – vrniva se h Karteziju!

Janez. ...in Wertherju.

Bruno. Seveda, k obema. Še preden nadaljujeva, pa mi povej, kako si se odločil – ostaneš nocoj tu ali greš na vlak? Čas teče, noči se že.

Janez. Rajši bi šel na vlak, bom kdaj drugič ostal, hvala. Kaj ni nobenega vlaka pred tistim ob deset čez eno?

Bruno. Prej gre edino pet do osmih, torej čez pol ure: vse kakor prezgodaj, če hočeva še kaj reči o Wertherju in Karteziju, a ne še prepozno, da te ne bi mogel zapeljati do Sežane, če želiš priti zvečer domov. Če pa hočeš poklicati v Ljubljano, izvoli...

Janez. Ne, hvala. Saj so doma navajeni, da sem pogosto pozen... pravzaprav zgoden.

Bruno. Sicer naj te nočna ura ne skrbi – tudi ponoči te lahko zapeljemo na postajo. Poklical bom Marijo, morda gre ona po hčerko na nočni vlak... če ne, te zapeljem jaz... No, malce počakaj.

Bruno gre k telefonu in pritisne na spominsko tipko. Številke brnijo v slušalki. Ogenj, ki je ves čas lepo plamtel in grel Janeza v hrbet, se spet umika v zamolkli sij žerjavice. Janez pristavi novo poleno.

Bruno telefonira. Marija? Jaz sem. ... Boš kaj prišla? ... Ja, tukaj je, pogovarjava se. ... Delo imaš? ... No, pa jutri. Nekaj bi te prosil. Greš na postajo, po Cecilijo? ... A, saj res, sobota je, skoraj bi pozabil. ... Kaj, danes pride, namesto včeraj? No, potem pa ravno prav... Marija, bi lahko spotoma zapeljala fanta na postajo? V Ljubljano se vrača. ... Ja, hvala ti! Sicer bi ga jaz, ampak če že greš... Torej petnajst pred eno? Dobro. Pozvoni, če bo spodaj zaprto. Zunaj bo luč... ja, bom.

Janez je medtem odprl balkonska vrata in zdaj stoji ob ograjici. Zunaj na vrtu se mrači. Iz mraka se lesketajo beli cvetki črnega trna. Zarja na zahodu prehaja iz rumene v rdečo. Venera, nebeški dragulj, sije nad rdečino.

* * *

Janez. Koliko knjig imate, mojster Bruno! Ste vse prebrali?

Bruno. Ne, ne, le kdaj bi vse prebral? Niti vseh tistih knjig še nisem prebral, ki bi jih v svojem poklicu moral dobro po-

STRASTI DUŠE

znati. Glej, pred nekaj leti sem v Parizu kupil Kartezijeva zbrana dela; doslej sem jih prebral morda tretjino, v najboljšem primeru polovico, marsikaj samo preletel – in to spisov avtorja, o katerem sem že sam predaval in pisal. So pa med mojimi knjigami seveda tudi takšne, ki sem jih večkrat prebral od začetka do konca, recimo *Meditacije*. Pri ponovnem branju razumeš neko delo drugače, zlasti če so od prejšnjega minila desetletja.

Janez. Poznate Descartesove *Strasti duše*, mojster? Neki moj kolega mi jih je priporočil, vendar jih doslej še nisem utegnil prebrati.

Bruno. Glej, kako se stvari ujemajo! Tu so, *Les Passions de l'Ame*, v enajstem zvezku Kartezijevih *Œuvres*, ki sem ga izbral poleg *Meditacij*, da bi nocoj v njem poiskala kakšno dobro misel. Že kaj veš o tem, kako Kartezij obravnava dušne strasti?

Janez. Ne, še nič.

Bruno. Tudi prav – torej ti najprej na kratko povem, o čem razprava govori. Kartezij je napisal *Strasti duše* leta 1646, izšle so tri leta pozneje; razprava je razdeljena na tri dele: v prvem obravnava splošno naravo strasti, predvsem glede odnosa med duhom in telesom, drugi del je nekakšna klasifikacija strasti oziroma čustev, kajti Kartezij pojmuje strasti, *les passions*, precej širše od poznejšega dušeslovja, saj med šest prvotnih dušnih strasti prišteva poleg želje, ljubezni in sovraštva tudi občudovanje, radost in žalost, tretji del razprave pa se posveča drugotnim ali posebnim dušnim strastem, od spoštovanja in prezira prek velikodušnosti in ošabnosti do ljubosumnja, neodločnosti, poguma, strahu, zavisti, sočutja, jeze, sramu, obžalovanja in drugih.

Janez. Mojster, kako pa Descartes sploh opredeli strasti duše, če jih pojmuje tako široko?

Bruno. Kartezij najprej opredeli strasti (*passions*) nasploh kot trpna duševna stanja nasproti dejavnim (*actions*). Med slednja prišteva misli in voljo oziroma zavestna hotenja, tudi tista, ki gibljejo telo, med prva pa občutke, zaznave, sanje in strasti duše v ožjem pomenu. Strasti v širšem pomenu (tj.

»pasivnosti«) naj bi se namreč delile na tiste, ki izvirajo od zunaj, kot na primer občutki in zaznave, in tiste, ki izvirajo iz same duše, kot na primer sanje in *dušne* strasti, ki sem jih že prej naštel: občudovanje, ljubezen, sovraštvo, želja, radost, žalost, in vse drugotne, ki iz njih sledijo. Zanimivo je, da so za Kartezija strasti duše po izvoru podobne sanjam: tako ene kot druge niso v pravem pomenu resnične, poleg tega pa niti na sanje niti na dušne strasti ne moremo zavestno vplivati, čeprav je Kartezij – kot bova videla – prepričan, da se lahko slabih strasti osvobodimo s pravilnim *odnosom* do njih. Torej, če naj odgovorim na tvoje vprašanje, kako Kartezij opredeli dušne strasti, ti bom, da bi bil čim bolj natančen, poiskal definicijo kar v knjigi:

»Strasti duše <*passions de l'ame*> so občutki <*perceptions* [zaznave]> ali občutja <*sentiments*> ali čustva <*émotions*> duše, ki se nanašajo prav posebej nanjo & ki so povzročeni, ohranjani in & okrepljeni s kakim gibanjem duhov <*esprits*>.« [Descartes (2), 349]

Za občutke, »percepcije« v najširšem pomenu, ki jih definicija predpostavlja, Kartezij že prej pravi, da so to vse tiste misli (*pensées*), ki niso niti dejavnosti, niti akti volje, niti jasne spoznave [prav tam]. Z »duhovi«, »espriji«, pa tukaj misli – če prav razumem – telesne, nekakšne fiziološke substance, ki domujejo v češariki sredi glave, kjer naj bi bil »glavni sedež duše«, kajti »...zadnji & najbližji vzrok dušnih strasti ni nič drugega kot vznemirjenje (*agitation*, dejavnost), s katerim duhovi delujejo v češariki (*petite glande*) sredi možganov« [prav tam, 371]. Čeprav Kartezij v analizi dušnih strasti, enako kot v svojih drugih delih, zagovarja dualizem mišljenja in telesa, misleče in razsežne »stvari« (*res cogitans* in *res extensa*), ima strasti očitno za telesne procese, saj tudi pravi, da o njih ne piše kot moralni filozof, marveč kot zdravnik; kljub njihovi telesni naravi pa lahko nanje duša, ali še bolje duh, misel, *cogito*, posredno učinkuje tako, da jih pravilno spoznava in s tem premaguje, kajti:

STRASTI DUŠE

»...izkušnja nam kaže, da ljudje, ki so najbolj vznemirjeni po svojih strasteh <passions>, niso med tistimi, ki jih najbolj poznajo, & da strasti spadajo v vrsto občutkov <perceptions>, ki so zmedeni in obskurni zaradi tesne zveze med dušo in telesom.« [prav tam, 349]

Janez. Kako zoprno! Bolje, da kar nehava s tem, mojster, sicer se mi bo Descartes priskutil. Kakšen hlad, kakšen cinizem veje iz njegovih besed!

Bruno. Hlad? Cinizem? Ne sodi prehitro, Janez, zadeva ni tako preprosta! Vprašam te: ali nasprotuješ temu, da so dušne strasti tesno povezane s telesom, s fiziološkimi procesi? Mar to ni očitno? Ali je v tem kaj slabega, ali zveza s telesom zmanjšuje vrednost tistih visokih, vzvišenih strasti, kot je na primer ljubezen?

Janez. To ne... ampak na tak način pač ni mogoče analizirati ljubezni, ne da bi jo s tem ubili. Werther pravi:

»Često bi si najraje raztrgal prsi in si raztreščil možgane, ker tako malo pomenimo drug drugemu. Ah, nihče mi ne bo dal ljubezni, radosti, topline in slasti, če si jih ne morem dati sam, in s srcem, polnim blaženosti, ne morem osrečiti drugega, ki stoji pred menoj hladen in brez moči.« [Goethe (I), 137]

Bruno. ...in si je res raztreščil možgane, tako da je ostal dobesedno hladen in brez moči pred tistimi, ki so ga imeli radi, še posebej Lotte. Vprašam te, Janez, je to srce, polno blaženosti, radosti, topline? Ne, to je srce, polno egoizma in praznine.

Janez. Oh, mojster, daj Bog, da se ne bi meni... niti vam... kdaj zgodilo kaj takega! Kljub vsemu sem prepričan, da je Werther velik in plemenit v svojem trpljenju!

Bruno. Prav – ampak ne sodi prehitro, da Kartezij ni bil velik in plemenit v svojem trpljenju. Če te je zmotil hlad njegove definicije dušnih strasti, ti bom prebral neki drug odlomek iz *Strasti duše*, v katerem igra pomembno vlogo srce:

»...dokler živimo, je v našem srcu nenehna toplina <*chaleur*>, ki je neke vrste ogenj, katerega tam vzdržuje venska kri, & ta ogenj je telesni princip vseh gibov naših udov.« [Descartes (2), 333] »...kri nosi toplino vsem drugim telesnim delom & jim služi za prehrano.« [prav tam, 334] ... »Toda kar je pri tem še bolj pomembno, je to, da vsi najbolj živi in najsubtilnejši deli krvi, ki jih je toplina zredčila v srcu, v veliki količini nenehno vstopajo v možganske votline. [...] Ker prav ti zelo subtilni deli krvi tvorijo duhove živih bitij <*esprits animaux*>.« [prav tam]

Janez. Čudno, kako da Descartes ni pomislil, kako daleč so te njegove trditve od »jasnosti & razločnosti«, ki ju je sam postavil na čelo svoje metode!

Bruno. Glede tega se s tabo strinjam: načelo *clare & distincte* je ostalo nekakšen neudejanjen regulativ, ki se je izkazal za zares uspešnega zgolj na področju logike, matematike, eksaktnega naravoslovja... medtem ko je v drugih znanostih, s katerimi se je ukvarjal Kartezij, to načelo pogosto spregledano, kar pa še ne pomeni, da ni vsesplošno koristno – namreč ravno kot *regulativ*, ne pa kot obvezna *regula*. Vendar predlagam, da razpravo o filozofski metodi preloži na neko drugo srečanje in se vrneva h Kartezijevim dušnim strastem...

Janez. Mojster, rad bi šel za nekaj trenutkov na vrt.

Bruno. Seveda, kar pojdi... Če iščeš stranišče, je v pritličju desno.

Janez. Hvala, samo na vrt bi rad šel.

Bruno. Prav, prav. Medtem bom jaz še malce zakuril...

Zvezde, daljni nebeški biseri: Orion, bajeslovni lovec zimskih večerov, je zdaj, v začetku pomladi, že nizko na jugozahodu, tri sijajne zvezde njegovega pasu mežikajo med krošnjami brstečih dreves; še nižje od Oriona, tik nad slemenom sosednje hiše, se blešči Sirij, egiptovska pasja zvezda; visoko zgoraj proti jugu, nad rastočim polmesecem, se dvigata božanska dvojčka Kastor & Poluks; in zadaj, na severovzhodu,

STRASTI DUŠE

du, tam nekje nad Nanosom, se razprostira Veliki voz, na severozahodu pa se Kasiopeja šopiri med komaj vidnimi meglicami Mlečne ceste. Venera je že zašla, sledila je Soncu za griči na zahodu. Janez stopi še nekaj korakov v temo vrta in se ustavi pred belimi zvezdicami črnega trna.

Janez, zase, njej. Zakaj odhajaš? ... Le kako moreš! ... Kaj pa jaz? Kako naj živim brez tebe, ljubezen moja! Tvoj obraz, tvoje telo, tvoja duša, to je moj svet! Nimam drugega sveta, le tebe imam. Nikoli več ne bom tako ljubil, kot ljubim tebe. Sploh ne bom več ljubil, nikoli več! Saj ne morem živeti brez tebe! ... O, Bog mi pomagaj!

Pokriža se, s pogledom objame zvezde in se vrne v hišo. Lesene stopnice škripajo pod nogami, ko se vzpenja v knjižnico. Bruno sedi ob ognju, zatopljen v misli. Ne ozre se, kakor da ni opazil, da se je Janez vrnil. Mladič se sprehodi po sobi in obstane pred oljno sliko, ki visi na steni – mati božja z otrokom, stara sto let ali več. Milina njenega obraza sije k detetu: čista brezmadežna ljubezen.

Janez, sebi. Je to edina prava ljubezen? Ljubezen, ki ničesar noče, ničesar ne zahteva, samo daje?

Bruno še vedno molči.

Janez polista po Wertherju, knjigo zna že skoraj na pamet, zlahka najde iskani odlomek. Polglasno bere:

»Kako me preganja ta podoba! Kadar sem buden in kadar sanjam, mi polni dušo! Glej, če zamižim, so njene oči tu, v mojem čelu, kjer domuje notranji vid. Tu! Tega ti ne morem izraziti. Brž ko zamižim, so že tu; kakor morje, kakor brezno se razpirajo pred menoj, so v meni, zaznavam jih z vsemi čuti.« [Goethe (1), 145]

Janez. Mojster Bruno, kako pa Kartezij definira ljubezen?

Bruno, kakor iz sna. Ljubezen? Res želiš vedeti?

Janez. Res, zanima me.

Bruno. Prav, me veseli. Pomislil sem namreč, da ti je najin pogovor pravzaprav odveč, da si se premislil. Če je tako, kot praviš, pa nadaljujva. Takole piše Kartezij:

»Ljubezen je čustvo duše, povzročeno z gibanjem duhov, ki dušo spodbuja, da se voljno združi s predmeti <*objets*>, ki se ji zdijo ugodni <*convenables*>. Sovraštvo pa [...] jo razdvaja od predmetov, ki se ji kažejo kot nadležni <*nuisibles*>.« [Descartes (2), 387]

Janez. Česa ne pove! Ljudje, ki jih ljubimo ali sovražimo, so torej le nekakšni ugodni ali nadležni predmeti? Je možno, da je bil vaš véliki Kartezij res takšen mizantrop, mojster?

Bruno strogo pogleda fanta. Rajši poslušaj dalje:

»Kadar kdo ceni predmet svoje Ljubezni manj kot samega sebe, ima do njega le preprosto Naklonjenost <*Affection*>; kadar ga ceni enako kot samega sebe, se to imenuje Prijateljstvo <*Amitié*>; & kadar ga ceni bolj, lahko to strast imenujemo Vdanost <*Devotion*>. [...] in kdor je vdan, ima v svoji vdanosti ljubljeno stvar toliko rajši od samega sebe, da se ne boji umreti, da bi jo ohranil.« [prav tam, 390]

Janez. To je že lepše! Mojster, povejte mi, če veste: ali je Descartes sam kdaj resnično ljubil? Ali je bil kdaj ljubljen?

Bruno. O Kartezijevem čustvenem življenju se ve bolj malo. V zrelih letih je bil, kar se tiče žensk, verjetno najbolj naklonjen princesi Elizabeti, samski, obubožani, melanholični princesi – izobraženki, s katero se je več let dopisoval in ji posvetil tudi knjigo *Strasti duše*. Elizabeta, po materi potomka kraljevske hiše Stuartov, je bila veliko mlajša od Kartezija; najprej je v Holandiji spoznal njeno mater, tudi Elizabeto, kraljico Češke, vdovo po kralju Frideriku V., protestantu, ki je bil premagan v bitki na Beli gori, in ko je kmalu zatem umrl, je zapustil v Holandiji družino z devetimi otroki, med njimi mlado Elizabeto [Gaukroger, 293]. Deset let

poznejša korespondenca med Kartezijem in princeso je v celoti ohranjena, Elizabeta je vstopila v Kartezijev miselni in morda tudi čustveni svet najprej s svojo sijajno rešitvijo nekega matematičnega problema, potem pa s pametnimi vprašanji, ki mu jih je zastavljala glede njegove dualistične razlage odnosa med duhom in telesom: pripomnila je, da ji pamet pravi, da duša giblje telo, da pa ne najde odgovora, na kakšen *način* ji to uspeva. Kartezij je princesi na dolgo in široko odgovarjal in med njunim prijateljevanjem sta se srečala tudi osebno; spomladi leta 1645 pa je princesa zapadla v nekakšno melanholično depresijo in filozof jo je skušal zdraviti na daljavo z nasveti v pismih.

Bruno vstane, stopi do knjižne omare in vzame s police še en zvezek Descartesovih zbranih del. Če hočeš, ti najdem kak zanimiv odlomek iz njune korespondence... Kartezij na primer takole tolaži Elizabeto:

»...saj največje duše, o katerih govorim, najdejo v sebi zadovoljstvo ob vseh stvareh, ki se jim pripetijo, celo ob najbolj neprijetnih & mučnih.« [Descartes (3), 203]

Nekaj dni pozneje pa piše:

»...in za te [težave] ne najdem nobenega drugega zdravila, kot da se od njih čim bolj odvrčamo v domišljiji <imagination> in razumu <sens> ter da ne uporabljamo drugega kot pamet <entendement>, ko se ukvarjamo z njimi, kajti k temu nas zavezuje preudarnost <prudence>.« [prav tam, 218]

V nadaljevanju istega pisma Kartezij že predlaga močnejšo terapijo, ki nas spominja na nekatere sodobne psihoterapevtske metode (podobne, kot jih od nekdaj pozna vsak pameten kmet):

»...povsem se je treba osvoboditi vseh vrst žalostnih misli & ravno tako vseh vrst resnih znanstvenih premišljevanj

<meditations> & si ob tem prizadevati, da posnemamo tiste, ki sebe prepričajo, da medtem, ko gledajo gozdno zelenje, ptičji let, cvetlične barve & druge takšne stvari, ki ne zahtevajo nobene pozornosti, ne mislijo na nič. To ni izguba časa, temveč dobra izraba časa; kajti v zadovoljstvo nam je lahko upanje, da si bomo na ta način povrnili popolno zdravje, temelj vseh drugih dobrin, ki jih lahko imamo v tem življenju.« [prav tam, 220]

Janez. Pa je bila princesa z nasveti zadovoljna? So ji pomagali?

Bruno. Ne povsem. Čeprav je Karteziju laskala, da je »najboljši zdravnik« njene duše, je ni povsem ozdravil melanholiije, kot razberemo iz njenih besed:

»Gospod Des Cartes, Vaša pisma mi vselej služijo kot protistrup za melanholiijo... Toda nikoli jih ne znam izkoristiti, še preden je strast <la passion> odigrala svojo vlogo. V nesrečah <malheurs> je nekaj presenetljivega: četudi so predvidene, jih ne obvladujem, dokler ne mine nekaj časa, v katerem pa je moje telo že tako močno vrženo iz tira, da potrebujem več mesecev, da ga spravim v red, toda ti meseci komaj kdaj minejo, ne da bi nastopil kak nov razlog za težave.« [prav tam, 233–4]

Vidiš, Janez, filozof ni najboljši zdravnik za žensko srce. Morda bi imel Kartezij več uspeha, če bi se preprosto odpravil k nesrečni Elizabeti, jo objel in potolažil, vendar se je tega, kot kaže, izogibal. Verjetno je do nje čutil samo naklonjenost, morda tudi prijateljstvo, skoraj gotovo pa ne vdanosti, čeprav nekateri njegovi biografi domnevajo, da je leta 1649 sprejel povabilo kraljice Kristine, naj jo pride poučevati filozofijo na Švedsko – kar je bilo zanj usodno, saj je še iste zime, 11. februarja 1650, tam na severu umrl –, tudi zato, da bi mogel finančno in z visokimi zvezami pomagati prijateljici Elizabeti. Prijateljstvo je nedvomno velika stvar!

Janez. Toda če duša zares ljubi – in Elizabeta je ljubila – želi vse ali nič. Tu gre, kakor pravi Kierkegaard, za neizogibni *ali – ali*, tretje možnosti ni. Tudi Werther se je tega zavedal, ko mu je prijatelj Wilhelm svetoval:

»Ali je kaj upanja, da te Lotte usliši, praviš, ali pa ga ni. Prav, če upanje je, se ga okleni in si poskušaj izpolniti želje; a če ga ni, se strezni in se poskušaj otresti tega bednega občutja, ki ti bo razjedlo moči.« [Goethe (1), 98]

Bruno. Lepo povedano in tudi resnično! Tudi ti se tega zavedaš, ne?

Janez. Seveda se, a mi to ne pomaga prav dosti, tako kot princesi Elizabeti niso pomagali Kartezijevi pametni nasveti. Ko bi se neizpolnjena ljubezen lahko zadovoljila s prijateljstvom, bi bila to tista srečna tretja možnost – ki pa je žal ni. Že zato ima Werther bolj prav kot Descartes...

Bruno. Jaz pa mislim, da neka tretja možnost vedno je. Kartezij na primer pravi, da je treba vedeti, kaj želeti in česa ne. V *Strasteh duše* piše:

»Zdi se mi, da je pri Željah najpogostejša zmota v tem, da ne razlikujemo dovolj med stvarmi, ki so popolnoma odvisne od nas, in tistimi, ki od nas niso odvisne. ... Kar se tiče stvari, ki nikakor niso odvisne od nas, pa naj bodo še tako dobre, jih nikoli ne smemo želeti s strastjo... odvrčajo nas od tega, da bi se naše občutje usmerilo k drugim stvarjem, katerih pridobitev je odvisna od nas.« [Descartes (2), 436–7]

Tu se Kartezij zelo približa stoiški etiki, saj je prepričan, da »je naše dobro in naše zlo prvenstveno odvisno od notranjih čustev, ki so vzbujena v duši in zgolj po duši« [prav tam, 440]. Princesi Elizabeti razlaga Seneko in v nekem jesenskem pismu tistega njenega melanholičnega leta 1645 ji piše: »...saj tudi največji filozof na svetu ne zna preprečiti, da ne bi imel slabih sanj...« [Descartes (3), 283].

Janez. Prav res! Pomislite, mojster Bruno, kaj sem zadnjič sanjal: sanjal sem o svoji dragi, ki je kakor Saloma plesala pred peklenskim kraljem in so ji hudiči prinesli na pladnju odsekano glavo – *mojo glavo!* In glava se je, medtem ko sem zrl v izbuljene oči, spremenila v novorojenega otroka! In otrok je skočil s pladnja, stekel h kralju in zaklical: Oče! Oče! Zakaj si me zapustil! ... In jaz sem se takrat v grozi prebudil. Bilo bi smešno, groteskno, če ne bi bilo tragično!

Bruno. Saj tudi je smešno... če pogledaš prizor s smešne plati.

Janez, malce nejevoljno. S smešne plati – sredi noči? Zdaj že mogoče, ampak zdaj je tako vseeno... Mojster, ali mislite, da je imel tudi Descartes kdaj tako nore sanje?

Bruno. Še veliko bolj nore: na primer, da mu zli demon dopoveduje, da je dva krat dva enako pet! Kar predstavlja si to norost!

Janez. Ah, seveda, Descartes se je ukvarjal z matematiko, in tudi ko je pisal o strasteh duše, se mu ni bilo treba ubadati s takšnimi življenjskimi banalnostmi, kot so ženske in otroci!

Bruno. Takrat ne več, prej pa.

Janez. Kako? Je imel otroka? ... Kaj ni bil Descartes popoln samotar? Niso bile njegove ljubezni zgolj platonske?

Bruno. Le kdo bi premeril človeško dušo! ... Samotar Kartezij je imel hčer. V svojih poznih tridesetih, ko je živel in poučeval v Amsterdamu, je spoznal neko služkinjo, Hélène po imenu, s katero je imel, kot pravi njegov biograf Vrooman, »edino razmerje v svojem življenju, pri katerem je po njegovem lastnem priznanju spolni akt igral pomembno vlogo« [gl. Gaukroger, 294]. Kartezij si je namreč zabeležil datum spočetja hčerke s tem dekletom, bilo je na neko jesensko nedeljo leta 1634. Obstaja tudi zapis, da so avgusta 1635 v protestantski cerkvi krstili njegovega otroka z imenom Francine. Ljubezensko srečanje med filozofom in Heleno je bilo verjetno enkratno, saj je Kartezij po desetih letih svojemu prijatelju Clerselieru zaupal, da »je minilo deset let, odkar ga je Bog odrešil 'nevarnega razmerja' z njo in po Božji

milosti ni znova zapadel v skušnjava« [Gaukroger, prav tam]. Toda očetovstvo je priznal, kar je razvidno iz Francinine krstne zabeležke, in tudi pozneje je za hčerko skrbel, čeprav jo je v visoki družbi omenjal le kot »nečakinjo«. Na osnovi nekega pisma iz leta 1637, ko je stanoval v najeti hiši ob morju v bližini Haarlema – v obdobju, ki je bilo, kot pravijo biografi, eno izmed njegovih najsrečnejših –, lahko sklepamo, da je za nekaj časa vzel Francine k sebi in z njo verjetno tudi Heleno, dve leti pozneje pa je načrtoval hčerino šolanje [prav tam, 332–3], vendar je v njegove načrte kruto posegla usoda: jeseni 1640 je petletna Francine umrla, ko je v Amersfortu, kjer sta takrat živeli z mamo, razsajala smrtonosna epidemija; umrla je »tretjega dne bolezn, njeno telo je bilo povsem prekrito z ranami«, poroča Kartezijev prvi biograf, njegov sodobnik Adrien Baillet v knjigi *La Vie de Monsieur Des Cartes* [cit. po: Gaukroger, 353]. Verjetno je bil Kartezij navzoč ob smrti svoje hčerke, kajti ohranil se je dokument, kjer piše, da se je takrat mudil v Leidnu, od koder je bil »nepričakovano« poklican v začetku septembra. Baillet poroča, da je Kartezij dejal, da ga je smrt hčerke navdala »z največjo žalostjo, ki jo je kdaj izkusil v življenju« [prav tam].

Janez, pretresen. O, nisem vedel!

Bruno. Umiranje otrok je bilo v tistih časih nekaj običajnega – vendar je ta pripoved še posebej pretresljiva zaradi svoje enkratnosti... in krutosti. Ne mislim samo na krutost narave v Francinini smrti, ampak tudi na krutost človeškega sveta, v katerem se je aristokrat Kartezij sramoval razmerja s služkinjo in omenjal svojo hčer kot »nečakinjo«. Po eni strani tisti vzvišeni slog dopisovanja z melanholično princeso Elizabeto, po drugi pa prepovedani, sramotni in gotovo tudi neizživeti spolni odnos z deklo Heleno – in na obeh straneh trpljenje! Pa vendar je imel filozof vselej pri roki zdravilo za svoje trpljenje: razumsko analizo, modrost v pogledu *sub specie aeternitatis*. Težko je soditi, ali je v tem oddaljenem pogledu čustvena neobčutljivost ali ravno nasprotno: notranji boj s *preveliko* čustveno občutljivostjo – verjetno oboje. Čeprav je že pozno, ti bom prebral, Janez, še en odlomek iz *Strasti*

duše, namreč tisto mesto, kjer Kartezij piše o ljubezni in spolnosti:

»Največja Privlačnost <*Agréement*> pa je tista, ki prihaja od popolnosti, ki si jih zamislimo v neki osebi, za katero menimo, da lahko postane naš drugi jaz: kajti s spolno razliko, ki jo je Narava vnesla v ljudi, kakor tudi v nerazumne živali, je vnesla tudi določene vtise <*impressions*> v možgane, ki povzročijo, da se v določeni starosti in ob določenem času imamo za nepopolne & kakor da bi bili le polovica celote, katere druga polovica mora biti oseba drugega spola, in Narava nam zmedeno prikazuje pridobitev druge polovice kakor največjo od vseh zamisljivih dobrin. [...] To nagnjenje <*inclination*> ali to Željo, ki se porodi iz Privlačnosti, imenujemo Ljubezen, pogosteje govorimo o njej kakor o ljubezenski Strasti, ki smo jo opisali zgoraj. Ima pa Ljubezen karseda čudne učinke & zato nudi snov piscem Romanov & Pesnikom.« [Descartes (2), 395–6]

Janez. Nekaj podobnega o nepopolnih polovicah piše Platon v *Simpoziju*. Tudi meni se zdi, da bom izgubil polovico sebe, ko bo moja draga odšla. Obenem pa se sprašujem – bi jo obdržal, če ne bi odšla? Veste, mojster, včasih si mislim: no, recimo, da bi mi nekega lepega jutra rekla, da se je premislila in ne gre v Pariz, niti kam drugam, ker se želi poročiti z menoj in mi vse življenje ostati zvesta, saj na vsem širnem svetu ljubi samo mene, prav nikogar drugega... in da se je navsezadnje uštel tudi pri dnevu spočetja, tako da je otrok, ki ga nosi, zagotovo moj... – če bi dočakal to srečno jutro, ko bi mi povedala vse to, mi padla v objem in mi šepetala besede ljubezni, bi bilo potem kaj drugače? Slutim, da kmalu zatem, ko bi čar trenutka minil, ne bi bilo nič drugače! Ona bi ostala ona in jaz bi ostal jaz. Werther *tega* ni vedel in ustrelil se je v hrepenenju po Lottinem objemu. Jaz pa vem, da se z objemom šele začenja boj med bližino in tujostjo, in tudi ona to ve. Morda je prav to tisto *edinstveno* pri naju?

Bruno. Morda, toda takšna edinstvenost je trn v mesu, ki ga bo treba izdreti. Zdravljenje bo trajalo dlje časa, kot sem sprva mislil... kar precej si se zapletel!

Mojster vzame v roke pipo, napolnjeno s tobakom, ki že ves večer leži na mizi med Wertherjem in Kartezijem; uprasne vžigalico, nekajkrat potegne in puhne dim, da zadiši po prostoru, potem pa, kakor da se je premislil, pipo otrese v kamin in jo spravi v žep svojega starinsko ukrojenega sukniča. Ko ogenj zajame tobak, zadiši še močneje.

Bruno. Si zaspan? Do Marijinega prihoda nama je ostala še dobra ura.

Janez. Nisem zaspan, sem pa malce utrujen, misli mi begajo in s težavo poskušam zbrati v sebi vse, kar ste mi povedali. In kaj naj jutri, ko bom zapisoval najin pogovor, zapišem kot sklep? Kaj je bistvo vašega današnjega nauka, mojster?

Bruno se reži. Bistvo? Sklep? Bojim se, da te bom glede tega razočaral: sklep si moraš, če ga želiš imeti, izpeljati sam. Verjetno bo v nekakšni zvezi s tvojim, kot praviš... demonom?

Janez. Bom premislil... O čem pa se bova pogovarjala prihodnjič?

Bruno. Kaj predlagaš?

Janez. Zdaj izberite vi, mojster.

Bruno. Prav... no, prej sem pomislil, da bi naslednjič govorila o Kierkegaardu, ker si ga že omenil. Poznaš kakšno njegovo knjigo?

Janez. Pred časom sem bral *Filozofske drobtinice*; začel sem tudi *Pojem tesnobe*, a je prišlo nekaj vmes. Nedavno je izšel prevod *Dnevnika zapeljivca* – mi ga priporočate?

Bruno. Vsekakor, to preberi! ... Kdaj pa misliš spet priti? Prihodnjo soboto?

Janez. Verjetno, ne vem še. Odvisno je tudi od tega, kdaj...

Bruno. ...odhaja na pot tvoja Saloma.

Janez. Saloma? Saj ni Saloma!

Bruno. Kako pa ji je ime, tvoji dragi?

O SEBI

Janez. Kaj še nisem povedal? Draga je.

Bruno. A, tako. Lepo ime – *nomen est omen.*

Janez molči in gleda v ogenj.

Bruno. Rad se pogovarjam s teboj. Upam, da kmalu spet prideš. Zdaj pa, ker je že pozno, poslušajva do Marijinega prihoda kakšno lepo staro glasbo, najrajši Bacha...

Janez. Ja!

Bruno. Poznaš njegovo *Umetnost fuge*?

Janez. Poznam, če je to tista znana Bachova zbirka vaj v večglasni harmoniji?

Bruno. Takšnih zbirk je več, verjetno pa misliva isto.

Janez. Pred nekaj leti sem poslušal *Umetnost fuge* v Cankarjevem domu na orglah, bilo je fantastično: glasovi so se vrstili drug za drugim in se dvigali drug nad drugim kakor... kakor črke neke mogočne, božanske pisave.

Bruno. Dobro si povedal! Imam sicer le klavirsko izvedbo, ki pa ni nič slabša od orgelske... v nekem smislu morda celo boljša... kartezijsko jasna, kristalna, prosojna...

Nevidna klavirca plešejo po strunah, sprva počasi, zadržano, enoglasno, potem hitreje, vse bolj zapleteno... dvoglasno... troglasno igrajo različne melodije... in harmonija med njimi se ohranja, tudi ko vstopi v fugo še četrti glas in vsi štirje zaplešejo v neresničnem prostoru in presežnem času globoke noči, medtem ko se zvezde vrtijo na nebu po svojih nedoumljivih, čudežnih, večnih poteh.

Jutri je prvi pomladni dan!

* * *